

Střítecký, Jaroslav

Karafiát, Jan (editor)

Objektivita bezdomoví

In: Střítecký, Jaroslav. *Studie a stati*. 2. Karafiát, Jan (editor). Vydání první
Brno: Masarykova univerzita, 2020, pp. 98-106

ISBN 978-80-210-8879-5 (1. sv.); ISBN 978-80-210-9569-4 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142477>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OBJEKTIVITA BEZDOMOVÍ

Když 30. května 1939 v 16 hodin pochovávali na pařížském hřbitově v Thiais Josepha Rotha, vypadalo to jako scéna z nebožtíkova románu. Katolický kněz Johannes Oesterreicher, důvěrník zemřelého, přistoupil ke hrobu beze štoly, avšak ani toto smířlivé gesto nezmírnilo žal věřících židů, s pláčem se dožadujících rabína. Jakmile začal mluvit, věřitel se na viadukt klenoucí se nad pouští hřbitovního kamení nákladní vlak a hřmotem, pískáním a oblaky dýmu hrozil zahltit spornou ceremonii. Přivolalo jej zoufalství chasidů? Byl to poslední pozdrav starého Rakouska, jehož duch se nejkrásněji a nejneporněji projevil v železnici, tunelech, nádražích a v jízdnicích řádech, jaké se užívají dodnes? Podle francouzského obyčeje předal hrabě Franz von Trautmannsdorf věnec Friederice Zweigové, bývalé ženě Stephana Zweiga, která jako vdova ex officio zastupovala pozůstalé. Na rakev vhodil hrst hlíny se slovy: „*Věrnému rytíři monarchie jménem Jeho Veličenstva Otty Rakouského!*“ V té chvíli zapomněl Egon Ervín Kisch na slib, že na pohřbu nebude demonstrovat, vystoupil z hloučku Rothových komunistických přátel, vhodil za zesnulým rudý karafiát a s pozvednutou zařatou pěstí vykřikl revoluční pozdrav. Poté drmolili svá rozloučení představitelé rozmanitých emigrantských spolků a organizací. Nahodilým tichem pronikalo bzučení hebrejských modliteb.

Nejbližší přátelé postávali kolem rozpačitě. Nepodařilo se jim dohodnout, zda Joseph Roth byl žid, katolík či ateista. Zamýšleli jej pohřbít poblíž Heinricha Heina na Montmartru, avšak nevybrali mezi sebou dost peněz. A tak uložili Rotha stejně levně jako rok předtím Ödöna von Horvátha, kterého v srdci Paříže za bouřky zabila padající větev. Rothova smrt nebyla tak dramatická: šlechtné dámy, které jej nechaly dopravit do nemocnice, ostýchaly se říci, že je alkoholik, nedbalí lékaři nerozpoznali včas delirium tremens a dali třešticího pacienta připoutat k lůžku, takže mohl počestně zemřít na zápal plic a selhání srdce.

Skutečnost nabyla románového charakteru. Její jednotlivé ostrovy a vrstvy jako by držela pohromadě už jen síla představitivosti. „*Všechno se stalo fragmentem, postavy a jejich vylíčení, čas a jeho zobrazení [...]*“, čteme v jedné Rothově úvaze. „*Sotva se lze spolehnout na psychologickou důslednost, starobylé zákony lidské duše se manifestují zvráceně.*“ Psychologické zprostředkování jednoty člověka a jeho světa, nejběžněji pěstované estetikou vcítění a prožitku, ztratilo věrohodnost. Obnažilo se jako účelová iluze, jako modloslužba pro slavnostní chvíle měšťákovy duše. Rozpoznali to současníci nejrůznějšího zaměření. Karl Kraus horoval proti znetvořování vlastní povahy věcí žurnalistickým postihováním domněle vnitřních vztahů. Walter Benjamin úporně sledoval tůňnutí fragmentu k celku pravdy. Hnutí nové věčnosti hodlalo osvobodit tvorbu i vnímání od falešného prostřednictvím niterného prožitku: věci nutno vnímat a sdělovat přímo, a nikoli skrze utváření či napodobení dojmu. Roth v mladších letech k tomuto směru patřil. Umožnilo mu to z přesvědčení a na vysoké úrovni novinařit. Jeho reportáže a úvahy pro kulturní rubriku *Frankfurter Zeitung* čteme dnes jako myslitelský odkaz – anebo také jako do nejzazší jemnosti spolehlivý pramen. Román *Hotel Savoy* (1924) je vedle Kästnerových prací prototypem nové věčnosti v literatuře, avšak i nejzralejší díla (*Job, Hiob*, 1930; *Pochod Radeckého, Radetzkyarsch*, 1932; *Tarabas, host na této zemi, Tarabas, ein Gast auf dieser Erde*, 1934; *Falešné závaží, Das falsche Gewicht*, 1937; *Kapucínská krypta, Die Kapuzinergruft*, 1938; *Legenda o svatém opilci, Die Legende vom heiligen Trinker*, 1939) vzniklá poté, co Roth prohlédl jednostrannosti původního programu a distancoval se od nich, jsou poznamenána věčností v nejlepším smyslu.

Sídřit lze i v troskách, obmyslíme-li je souvislostí domova. Po selhání psychologismu, posledního projevu pozitivněvědní víry v literatuře, stal se středem zájmu mýtus. Najdeme jej v meziválečném období u prvořadých autorů i u šarlatánů, u duchů zahleděných do sebe i v masách. Mýtus vždy vyhovoval potřebě sklenout svět hrozivě roztržitý, rostl z úzkosti, kterou tišil.

Rothova literární technika na jedné straně sverpě usiluje o naprostou objektivitu fragmentů, a to proti falešnému scelení programovými velkovykklady, na straně druhé se pokouší o proniknutí k jednotící souvislosti mytickým postižením skryté pravdy. V *Pochodu Radeckého* každý detail odpovídá skutečnosti ve smyslu věcném i psychologickém. A přece kompozice spočívá v něčem jiném než v propojení jednotlivých částí; nese vlastní sdělení. Věcem propůjčuje nový a hlubší význam – například hodinkám, šavlím, součástem vojenského a civilního oděvu, drahému i lacinému koňaku, polštářům na gauči paní Demantové, obrazům, balíčku dopisů, cukrárně, dominu, kartám, kanárkovi a hovězí špičce či třešňovým knedlíkům. Ale i lidským vlastnostem, příhodám, míněním, projevům. Zdánlivě nahodilé pocity a nálady bezvýznamných osob vyjadřují neúprosnost dějin a obsah zanikající epochy. Proto tyto osoby mohou, ba musí být v takřka pohádkových vztazích ke staříckému mocnáři, jenž tu stojí na místě božstva, řídí osudy a ve své paměti nepaměti myslí si své. Podobá se spíše bývalému veliteli Olympu, zabydleného krásnými

a vždy pro něco příslušnými vysokými důstojníky či úředníky, chvílemi dokonce starozákonnímu Hospodinu, zestárlému v dědečka, než sám sobě: čím méně tato vypravěčská konstelace odpovídá historické skutečnosti a čím groteskněji se odlišuje od naznačovaných mytologických susedství, tím je výmluvnější, tím hlubší je její výpověď i po stránce historické.

Johann Strauss otec zkomponoval *Pochod Radeckého* uprostřed revolučního roku 1848 nejen jako hold dvaosmdesátiletému polnímu maršálu Janu Josefu Václavu hraběti Radeckému u příležitosti jeho úspěšných vojenských zásahů proti národně osvobozeneckému hnutí v severní Itálii, ale též z protestu proti vlastním synům, kteří se před revolucí odmítali učit vojenskému řemeslu, a pak s nadšením bojovali na revolučních barikádách. Joseph Roth to dobře věděl. Zvolil-li za titul a ústřední symbol svého románu právě Marseillaisu konzervativců, jak Straussově skladbě říkával, neučinil tak z pouhé nostalgie.

Z *Pochodu Radeckého* i v Rothově románu zní svět otců. Doznívá v myslí umírajícího Karla Josefa Trotty, syna, který to na otce nedotáhl. Patriarchální řád tohoto světa byl přiveden k takové dokonalosti, že v něm pro nic jiného než otcovství nezbylo místo. Vplynul do služebně hierarchických forem, které lidem nejrůznějšího sociálního i národnostního původu umožňovaly stát se tím, co představovali, a odpoutat se od toho, čím byli. Něco takového muselo mít v mnohonárodnostní říši a za prudkého rozmachu liberálního kapitalismu ohromnou praktickou cenu. Jen tak si lze vysvětlit, že kombinace přežitků státního absolutismu s liberalismem gründerské éry byla přes všechny výkyvy schopna po více než půlstoletí podchycovat energii, uvolněnou štěpením tradiční společnosti poddaných v masu deroucí se ke slunci sociálního vzestupu, k sebevědomí národnímu, občanskému, třídnímu. Roth postřehl, že zestátněný patriarchalismus mohl fungovat pouze za cenu konfliktu s patriarchalismem tradičním, životně obsaženým zejména v podobě rolnické. A na tom postavil svůj nejznámější román.

Ohlašuje to již jeho předznamenání. V bitvě u Solferina bylo 24. června 1859 Rakousko poraženo, a tím trvale ztratilo možnost podstatněji působit proti vytvoření italského národního státu. Romanopisec se tváří, jako by o tom nevěděl: pro něho v prohrané bitvě vyhrál poručík Trotta, z potomka slovinských rolníků stal se rakouský šlechtic. Z hlediska románového celku se však toto štěstí hned dvojité jeví jako vyhnání z ráje. Nejprve hrdina solferinský zažije ořes v konfrontaci se svou čítankovou podobou: je vyhnán z ráje prosté státotvorné víry v císaře, pravdu a právo. Dožije s její subjektivní stránkou, se ctí; zároveň jako sedlák, který i za nečekaně příznivých poměrů umí hospodařit. Syn musel objektivizovat subjektivní stránku otcovy víry jako úředník; vojákem se stát nesměl, hospodařit nemohl. Jeho byrokratické spartánství přehlušuje touhu po původním životě. U vnuka se tato touha po návratu do rolnických poměrů projevila nejotevřeněji a jako jediná životní tužba alespoň relativně smysluplná. Zatímco syn a vnuk dědovo hrdé vykojení z naivní víry v monarchii napravili strnulou oddaností vládnoucímu domu,

ukázalo se skutečným vyhnáním z ráje ono povýšení, vytržení rodu z rolnického patriarchalismu, řádu kdysi živého a pravého.

Rothovi přes příležitostnou sentimentalitu nešlo o tolstojánskou idealizaci rolnického života, ale o vytyčení silného protikladu k přebývání v abstraktnosti služebních forem. Negramotný vojenský sluha Onufrij ví zcela jinak než Trottové, co je věrnost a co je láska. Svému poručíkovi nabídne peníze a své milé si cení, protože má veliká bílá prsa. Karla Josefa Trottu tato bezprostřednost léká i vábí: jeho povinností je chovat se jako důstojník a všechno ostatní je lapálie. Unikne-li Onufrij služebnímu řádu, žije. Vybočí-li Karel Josef Trotta, působí katastrofy.

Formalizace hierarchických vztahů nepřipouští jiné než institucionalizované mezilidské vztahy a pořádky. Trottové se odvozují po otcích a jen jim se zodpovídají. Bůh zmizel z jejich světa právě tak jako láska. Styk s absolutnem je obstarán služebním postupem přes samotného císaře, pro styk pohlavní jsou k dispozici bordely. Vše ostatní je nejisté, a vydají-li se chlapani přetavení do úřednických a vojenských forem mimo toto hájemství zabezpečení, trpí nejasným pocitem viny a trest zpravidla na sebe nenechá dlouho čekat.

Na rozdíl od tradičního patriarchalismu, k němuž při vši tvrdosti patřilo jasné a kladné vymezení ženských rolí, ženy zde nemají místa. Pronikají do života mužů pouze jako trapná nutnost nebo zhoubné pokušení. Matky obezřetný romanopisec pro jistotu uklidil na hřbitov. I z jejich lásky jímá muže, kteří se stali tím, co představují, úzkost, ač ovšem po ní touží tím více, čím méně se jim jí v kadetkách, na gymnáziích a v jim připodobněných rodinách dostalo. A také na ni dojde: hřích krásné paní Slámové více než v nevěře spočívá v milostné realizaci mateřského vztahu k synovskému milenci; na následky svého hříchu umírá podobně jako mytologická Iokasté, nikoli však oběšením, nýbrž při porodu. Rovněž ke své druhé milence má Karel Josef poměr výrazně oidipovský.

Skutečných sociálních mechanismů dokázal Roth využít k postižení lidských situací, v nichž odumřel lidský smysl. Vnímaví svědkové úpadku a konce starého Rakouska-Uherska zaslechli dnes již známé bouře mnohem dříve, než se slunné nebe začalo mračit. Za všechny připomeňme Franze Kafku, Rainera Mariu Rilka, Karla Krause, Roberta Musila, Hermanna Brocha, abychom ozřejmili, že to byly osobnosti různého zaměření a že neměly pranic společného s někdejší rakušáctvím. Společný jim byl pouze zážitek vyprázdnění obvyklých životních forem.

S nenapodobitelnou přesností jej do literárního tvaru převedl Robert Musil. Muž bez vlastností je matematik nejen povoláním (což se vcelku neprojevuje), ale i postojem k životu (což je principem jeho existence jako muže bez vlastností)! Ten spočívá nikoli v potrhlosti, kterou matematikům připsala středoškolácká nezbednost a po ní humoristická literatura, nýbrž v důsledném rozlišování mezi formami a obsahy. Dokonalé formální myšlení neznamená popření nebo podcenění žitých obsahů: pomáhá oddělit je od domněle transcendentních filozofických, citových, ideologických báchorek, „*kteřé jsou jako země rozmočené v mléce*“. Demystifikaci jsou

v tomto procesu vystaveny obsahy – i formy! Musilův hrdina nás jako moderní Odysseus vodí přepestrým panoptikem figur, oživených pouhým samopohybem forem. Každá figura je jiná, a přece se zdají všechny stejné: vztahy mezi nimi splétá a rozplétá takzvaná paralelní akce, která je tím jediným, co se vyvíjí a v průběhu románu kypivě roste; a přece se o této akci nedozvíme o mnoho víc, než že je ideově prvořadě důležitá a že má jakýsi vztah k hlavě státu. Mýlili bychom se, kdybychom tuto konstrukční osu pokládali za vypravěčovu ryze technickou lest. Stejně mylné by bylo spatřovat v ní jen satiru.

Podobně se v Rothově *Pochodu Radeckého*, vydaném ve stejné době jako první dva díly *Muže bez vlastností* (1932), odvíjí úřednická a vojenská dráha. V generaci dědovské je její chod vyznačen valčíci se koly, u vnuků tikotem hodinek, věštícím zánik. Roth nepostupuje analyticky jako Robert Musil. Konfrontuje zestátněný patriarchalismus s tradičním, zabstraktnělé vztahy s touhou po vztazích konkrétně lidských, souvislost životních forem s roztržštěností životních obsahů. Výsledkem není ani obžaloba, ani oslava státu, který se spisovně jmenoval Rakousko-Uhersko, jemuž se však běžně říkalo Rakousko. Výsledkem je umělecky naléhavé vystupňování dílčích rozporů v otázku, jak souvisí pohyb sociálních forem se spravedlností, do níž by člověk mohl vkládat bezvýhradné naděje. Zodpovědět ji filozoficko-historickými floskulami Roth nechtěl, uniknout jí nemohl. Tato otázka je vlastním problémovým horizontem jeho zralé tvorby (kromě *Pochodu Radeckého* zejména *Job*, *Falešné závaží* a *Legenda o svatém opilci*), přesahujícím jednotlivosti a kolorit látky.

Nostalgie, která dýchá z každé stránky *Pochodu Radeckého* a *Kapucínské krypty*, bývá předmětem obdivu, ale i zdrojem nedorozumění. Co si Roth myslel o starém Rakousku a o nevyhnutelnosti jeho zániku, říká v *Pochodu Radeckého* hrabě Chojnicki. Autor jej dokonce obdařil svou fyziognomií. Stojí za povšimnutí, že Chojnicki nejmladšímu Trottovi poradil, aby vystoupil z armády, a že mu účinně pomohl rozrazit krunyř neproduktivně služebního života. Vtírá se představa, že nebýt první světové války, stal by se z Karla Josefa Trotty šťastný člověk. Roth tuto možnost připouští, aby vyniklo její zmaření.

Expozice *Kapucínské krypty* podává obraz dekadentního civilního života v srdci monarchie: „[...] místo abych zahajoval takzvanou novou existenci, snažil jsem se naopak opravit tu minulou“, říká František Ferdinand Trotta, když chce sám sobě vysvětlit promeškanou svatební noc. Oprava je stejně imaginární jako celý tento život: probíhá v rituálu a v představách. Střetnutí rituálů – v tomto případě umírání starého věrného sluhy kontra svatební noc, jak má být – navozovalo otřesy, jejichž nicotnost ostře kontrastovala s nadcházejícími katastrofami ve velkém. Přirozený vztah mladého muže k půvabné dívce tu nemůže skončit dobře: hned z počátku zůstává trčet v meziprostoru mezi ritualizovaným kavárenským povalečstvím mužů a domovem, kde vládne rituál mateřství, zabraňující synovi i matce proniknout k intimitě nejsoukromějších vztahů. Proti tomu všemu se tyčí Josef Branco Trotta a Manes Reisinger jako obrovití poslové životní původnosti. Odtud jejich přitažli-

vost pro Trottu a jeho přátele: symbolizují to, co lidé přebývající v privilegovaném společenském zařazení ztratili, po čem však nepřestali toužit. I zde postřehneme konflikt mezi staropatriarchalismem a patriarchalismem zformalizovaným. Nabývá navíc rozměrů politických a historických: Josef Branco a Manes představují sílu a plodnost neněmeckých korunních zemí, z nichž stará Vídeň žila a jež také – dle mínění Rothova – nechávala žít. Z narušení organické rovnováhy jsou znovu a znovu obviňováni němečtí Rakušané, kteří se zhlédli v Nibelunzích a dali se na nacionalismus hazardérsky si pohrávající s ideou národního státu.

Kapucínská krypta měla být protějškem *Pochodu Radeckého*, vybudovaným na historii nepošlechtěné rodové větve Trottů. Celá řada motivů a topos tomu odpovídá. Také František Ferdinand Trotta se cítí dědicem otcovského snu, alternativního, neměně však prorakouského: snu austroslavistického. Na jeho uskutečnění je pozdě – proto je v románu otec od počátku mrtev a syn neschopen významnější akce.

Původní záměr se Rothovi nezdařil. Nakladatel byl rozčarován, když namísto objemné rodové ságy obdržel text sotva polovičního rozsahu, než bylo dohodnuto, prostoupený dokonce řadou drobných nesrovnalostí, které bylo třeba opravovat. Do tvorby této knihy bezprostředně zasahovaly události let 1937–1938. Z jejího počátku vidíme, že civilní protějšek úřednického a vojenského prostředí *Pochodu Radeckého* poskytoval příležitost k psychologickému rozboru motivací a frustračních střetů v životě hrdinově. Silně je rozehrána vídeňská a haličská atmosféra. Vše ukazuje na dlouhodeché vyprávění. Od frontového příběhu však se kniha čte jako podklad k filmovému scénáři. Autor, který pokládal kino za podobně bezcenný brak jako dřevěné šperky, uvolnil vyprávění do série střihů. Jejich zkratkovitost a přeskokování stále větších časových úseků nápadně kontrastují s plynulostí expozice a nečekaně stupňují spád. Lze si představit, že ještě vyličení sibiřského zajetí bylo v původním plánu, i když vyšlo již značně zkráceně. Vše další se pod tíhou událostí zlomilo v Rothovo osobní rozloučení s Rakouskem starým i mezi-válečným. V chvatu črtá únorovou porážku rakouské dělnické třídy (11. – 16. 2. 1934) jako předzvěst konce a nechává svého Manese Reisigera věstit brzkou smrt kancléře Dolfusse (kap. XXXIII: „*Kdo zabil, bude zabit!*“), aby hned nato ukončil román přízračným zachycením anšlusu, připojení Rakouska k Třetí říši. Roth psal bezprostředně pod dojmem událostí z 11. – 13. března 1938, což víme nejen ze svědectví jeho přátel, ale i z textu. Poslední kapitola má ráz ničivé dějinné zvěsti a subjektivní autoprojekce zároveň. Rothův hrdina by se byl mohl nadále u koňaku poddávat rezignaci, ale za jeho autorem, jenž by se byl tak rád alespoň ještě jednou prošel po Kärtnerstrasse a zastavil se u Sachra za přítelem Sternberkem a nechal si zasalutovat posledními hlídkami republiky, která ani jemu nepřiřostla k srdci – za Rothem samotným se zavřely poslední dveře.

Svým sklonem k životní i literární sebestylizaci v podivínského aristokrata, bývalého důstojníka nebo alespoň Sternberkova kamaráda, Roth kompenzoval trýzeň bezdomoví, mučivé komplexy z dětství a mládí, které nepřekonány vyústily

v bezvýhodné poměrování přečeňovaných možností s přečeňovanými selháními. To vše by mohlo zůstat uzavřeno v osobně retrospektivních projekcích, jež bychom snadno diagnostikovali jako součást úzkostného neurotického syndromu. V soustavné a vysoce kultivované tvůrčí práci, která se brzy Rothovi stala základním způsobem života, přerostlo však ono niterné rozjítření ve výjimečnou vnímavost k příznakům skutečných dějinných a společenských proměn. Zkušenost se zánikem domova učinil Joseph Roth dříve a důkladněji než jiní. Svět jeho dětství dožíval jako odlesk krátkého rozkvětu v temnotě staletí. A brzy zmizel nikoli plynutím let, nýbrž tak náhle a skutečně, jak o tom v *Kapucínské kryptě* referuje Manes Reisinger.

Brody, kde se Moses Joseph Roth 2. září 1894 narodil, bývaly široko daleko jediným větším městem mezi Lvovem a Dubnem. Od prvního dělení Polska v roce 1772 patřily s částí bývalé Volyně Rakousku, roku 1779 obdržely od Josefa II. privilegium svobodného obchodu, brzy poté toleranční patent zrovnoprávnil obyvatelstvo všech vyznání. Nově získané provincii se začalo říkat Halič. Josefínská správa ji hodlala zgermanizovat alespoň tak jako jiné okrajové země, ne snad z důvodů národnostních, ale kvůli přivtělení k říši, která se měla stát osvíceně absolutistickým státem. Během prvního pětiletí osmdesátých let přesídlila do Haličska několik tisíc německých rodin, především však se zaměřila na využití početného židovského obyvatelstva. To však bylo třeba teprve poněmčít. Uprostřed ukrajinského a polského venkova hovořili tito židé jazykem odvozeným ze středověké němčiny a prostoupeným slovanskými slovy. Přišli pradávno. Papežská bulla z roku 1215 nařizovala uzavřít je do ghett a vyloučit ze soužití s křesťanským světem, polský stát jim však roku 1264 otevřel hranice a zaručil svobodu a ochranu, a tak v něm mnozí našli zaslíbenou zemi na východě Evropy. Až za Josefa II. dostali německá jména, museli se naučit německému jazyku a vést v něm obchodní a správní písemnosti. Uvnitř však žili nadále svým tradičním způsobem, mnohem déle než ve vyspělejších oblastech soustátí.

Jak již jméno naznačuje, leželo město na průchodu bažinatou krajinou. Žilo z obchodu a zvláště se zmohlo za kontinentální blokády (1806–1814), kdy celý rusko-rakouský obchod musel jít po souši – a tedy přes Brody. Podobně tomu bylo za anglo-francouzské blokády všech ruských přístavů v krymské válce (1853–1856), tehdy tudy šel i německý obchod s Ruskem. Městečko vyrostlo na pětadvacet tisíc obyvatel, několik států zde udržovalo konzuláty, s obchodem kvetla i řemesla, nadaní (nebo bohatí) místní mladíci se vzdělávali na reálném nebo na klasickém gymnáziu skvělé pověsti a po maturitě hojně odcházeli na univerzitu lvovskou či vídeňskou.

Avšak kdo by ve věku železnice a průmyslové velkovýroby směřoval přes Brody z Ruska obilí, dobytek, kožešiny a vlnu za hornorakouské kopy, za štetiny, peří, hedvábí, bavlnu a perly? Zmizeli konzulové, zmizela více než třetina obyvatelstva. Samozřejmě se obchodovalo dále, už pro blízkost ruské hranice. Tradiční firmy

však skomíraly, dařilo se spíše pašerákům a podloudníkům. Skoro v každé Rothově knížce se s nimi setkáme. Pašovalo se všechno možné – i lidé!

Také Rothův otec byl obchodník. Nakupoval obilí pro velkou hamburskou exportní firmu, a když se přiznal do Brodů, hodlal se osamostatnit. Potkalo ho však neštěstí. Prostředník, jemuž svěřil zboží do úschovy, dopustil se zpronevěry. Nachum Roth odjel do Hamburku záležitost vysvětlit a už nikdy se nevrátil. Na zpáteční cestě musel být vysazen z vlaku a dopraven do ústavu pro duševně choré. Se svou ženou Marií žil půldruhého roku, o existenci svého syna se nikdy nedozvěděl. Manželství však právně trvalo ještě čtrnáct let, do Nachumovy smrti: podle ortodoxních židovských zvyklostí bylo k rozvodu (vlastně propuštění manželky) třeba souhlasu manželova – a ten nemohl Nachum Roth dát pro nepřičetnost.

A tak Joseph Roth vyrůstal jen s matkou. Příbuzní, jak bylo zvykem, se o jejich hmotné zajištění slušně postarali. Život obou však zůstal trvale poznamenán. Roth si ještě v dospělosti vymýšlel o otci a okolnostech svého narození fantastické historky a vydával je za skutečnost. Ve vadnoucím městě a v neúplné rodině naučil se brzy hledat citový domov uvnitř vlastní představivosti.

Pro její hry dávalo prostředí Rothova dětství mocné podněty již kulturní a jazykovou pestrostí. Matka zpívala ukrajinské písně, on sám mluvil výborně polsky a dosti dobře rusky, vzdělání měl německé. Žila tu ještě hebrejská tradice v exotickém středověkém krojování. Bylo možno vídat rusínské rolníky, polské aristokraty, rakouské úředníky, ale též existence zcela nejasného původu a charakteru. Zapomenutý ostrov minulosti uprostřed lesnaté a vodnaté přírody, z jihu oddělený od světa mohutnými horstvy, ze severu ošlehaný drsnými větry. V samotě se daří fantazii. Manés Sperber, pocházející z podobného prostředí (jeho rodné městečko se jmenovalo Zablotów), vypráví, jak jeho dědeček čas od času vycházel svátečně oblečen za městečko podívat se, zda už nejde mesiaš – a nikdo se mu nedivil.

V dubnu roku 1925, když byl německým prezidentem zvolen Hindenburg, poznal Roth okamžitě, že je zle. A to se Výmarská republika právě rozběhla ke svým nejlepším létům! Roth neměl stání a ujel do Paříže. Frankfurter Zeitung pro tentokrát jeho zkoušku na emigraci kryly, pracoval jako jejich pařížský dopisovatel. Ve dvaatřicátém prohlásil v Berlíně: *„Je čas odejít. Spálí naše knihy, ale budou tím myslet nás. Jmenuje-li se dnes člověk Wassermann nebo Döblin nebo Roth, nesmí odlet. Musíme zmizet, aby to byly jen naše knihy, co shoří. Němci jsou maniodepresivní národ. Dlouhou dobu byli deprimováni z prohrané války a nyní se vrhnou na všechny země Evropy.“* V třiatřicátém nevyčkal jmenování Hitlera kancléřem a 30. ledna odjel prvním ranním vlakem do Paříže natrvalo. Jednu věc lze o tomto muži říci naprosto bezpečně: nikdy neučinil ani náznak kompromisu s nacistickým Německem; ani kompromisu domněle nevinného, odůvodňovaného nutností udržet hodnoty, lidi, pozice, kompromisu, do něhož mnozí z pozdějších Rothových druhů v emigraci zprvu vkládali iluzorní naděje.

Napsal-li tento spisovatel, že se starým Rakouskem ztratil jako člověk internacionální svou vlast, znamenalo to protest proti fašismu, a nikoli idealizaci bývalé monarchie. V *Pochodu Radeckého* trčí ideál konzervativního Rakouska proti úpadku Rakouska skutečného. Svět, z něhož se již vyžil smysl, drží pohromadě už jen obnažené formy pořádku. Mohou tu a tam brutálně udeřit, jak Roth ukázal na rozbití dělnické demonstrace, ale právě síly v nich není. Je to tedy zkušenost zániku, který nutno přežít, co Roth utváří ze zážitku soukromého i historického. Pokládal za zhoubné přežít uzavřením se v národě a sám ani takovou možnost neměl; sionismus odmítal zásadně. Dvacátá léta zbožštila masy, v nástupnických státech kryla nacionální frazeologie postupnou likvidaci očekávaného osvobození sociálního. Bezdomovec Joseph Roth proti tomu postavil tezi, že kulturně, mravně i politicky zdravější by bylo budovat nový život na základech mezinárodních a nadnárodních, na volném styku a prolínání národních kultur. Protože takový názor byl tehdy nemoderní, pokládali Rotha za konzervativce.

Muž přebývajícím ve fantazii vyvolává k životu postavy někdejších konzervativců i revolucionářských rebelů i lidí malých starostí, poctivců i hochštaplerů. Nerozhoduje jejich někdejší pře: všichni jsou částmi obrazu, který je nastaven současnosti k zahanbení. To vše ne pro oslavu minulosti. Vždyť i zde ji Roth vylíčil s jejími zhoubnými chorobami a odpornými rysy, zamlada proti ní radikálně revoltoval a celý život jí čelil útekem vpřed. Sen o domově, vytrysklý z nesplněné touhy a poskládaný z útržků prabídného domova skutečného, který odumřel dávno před svým zánikem, tento sen o lidskosti (a nikoli národnosti či dokonce rasovosti) domova vmetl Moses Joseph Roth do tváře antikrista třicátých let, tvářícího se zase jednou jako dějiny.

Není pravda, že Joseph Roth zemřel na rezignaci. Rozšířili to ti, které pohoršoval jeho způsob života. Dobře míněná legenda může udělat špatné služby: estetizuje konstruktivní stesk. Právě na konci svého života nehodlal být Roth pouhou obětí doby. Měsíc před smrtí dopsal *Legendu o svatém opilci*, svou nejkrásnější prózu. Poslední slova jeho posledního večera platila příteli, který byl nejen nadaným literátem, ale svého času i jedním z vůdců bavorské republiky rad: „*Jaká škoda, že se Toller pověsil, právě když to s našimi nepřáteli začíná jít s kopce.*“ Vzápětí se tiše zhroutil.